

Αρρώστια και γιατρεία στον Μάνο Ελευθερίου

Αφιερώνω τούτο το μικρό άρθρο
στο ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό
της Ελλάδας και της Κύπρου, μα και κάθε χώρας.
Στους ανθρώπους που νύχτα και μέρα
παλεύουν ακατάπαυστα σαν τον Διγενή Ακρίτα με τον θάνατο.

*«Με τις πέτρες που μου 'ρίζαν
έχτισα μιαν εκκλησιά
να 'ρχονται οι βασανισμένοι
για να βρουν παρηγοριά*

*Όποιος τραγουδάει τον πόνο
στη ζωή δε θα χαθεί
κι ένας φίλος μες τον κόσμο
θα του συμπαρασταθεί»*

Μάνου Ελευθερίου, *Όποιος τραγουδάει τον πόνο*.¹

Ο Μάνος Ελευθερίου που έγραψε τούτους τους στίχους δεν χρειάζεται καν συστάσεις. Ο κορυφαίος Έλληνας στιχουργός του 20^{ου}, αλλά και 21^{ου} αιώνα, που την πορεία του κοσμούν πάνω από 400 τραγούδια, αγαπούσε κάθε άνθρωπο που δοκιμάζεται παντοιοτρόπως και βιώνει τον πάσης φύσεως πόνο. Και τους ήξερε καλά τούτους τους βασανισμένους, γιατί υπήρξε κι εκείνος ένας άνθρωπος που πολύ πικράθηκε, δίδοντας το αίμα της ψυχής του και δίχως ποτέ να ζητά αντάλλαγμα.² Τους ήξερε για τούτο και ήξερε να τραγουδά τον πόνο τους κι «έχτιζε εκκλησιές με τις πέτρες που του έριχναν», να έχουν καταφύγιο και παραμυθία οι βασανισμένοι. Ο ποιητής Μάνος Ελευθερίου γεννήθηκε στη Σύρα την οποία υπεραγαπούσε και την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της οποίας συναντούμε στο βιβλίο του, με τίτλο: *Μαύρα μάτια*,³ όπου αναφέρει εκτενώς και με λεπτομέρειες τις πανδημίες που έπληξαν το νησί του, στις

¹ Τούτο το τραγούδι, που είναι ένα πολύ ωραίο ζεϊμπέκικο και που δυστυχώς δεν ακούστηκε ιδιαίτερα, ανήκει στον δίσκο *Τρελοί και άγγελοι* (1986) και εκφράζει με υπέροχο τρόπο τη σκέψη του στιχουργού περί ασθενείας και ίασης. Η παραγωγή ανήκει στη δισκογραφική εταιρεία Minos EMI.

² Οι περισσότεροι γνωρίζουμε τη στιχουργική και τα τραγούδια του Μάνου Ελευθερίου, όχι όμως και τη γενικότερη λογοτεχνική και συγγραφική του προσφορά στον τόπο.

³ Βλ. Μάνου Ελευθερίου, *Μαύρα Μάτια, Ο Μάρκος Βαμβακάρης και η συριανή κοινωνία στα χρόνια 1905-1920*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2013.

αρχές του περασμένου αιώνα, όπως η ευλογία, η διφθερίτιδα και ο τυφοειδής πυρετός.

Για τον Μάνο Ελευθερίου το τραγούδι το ίδιο ήταν γιατρεία, αλλά και ταυτόχρονα αρρώστια, όπως ο ίδιος εκφράζει στη συνολική στιχουργική του και ιδιαίτερα στο τραγούδι *Είναι αρρώστια τα τραγούδια*,⁴ όπου φανερώνει ολόκληρη την οντολογία ελληνικού τραγουδιού, τονίζοντας μία άλλη ασκητική διάσταση της αγάπης, εκείνης του πάθους που κυριαρχεί σε όποιον αρρωσταίνει από αγάπη! Με τούτη τη συλλογιστική το τραγούδι νοείται ως πάθος, όπως ακριβώς συμβαίνει σε κάποιον που αρρωσταίνει για ότι αγαπά. Και μάλιστα πρόκειται για ένα «πάθος ατελείωτο»,⁵ για μία αρρώστια ανίατη καθώς:

*«Είν' αρρώστια τα τραγούδια τι θαρρείς
βρες αγάπες άλλες φως μου να χαρείς
τα τραγούδια που έχουν αίμα και καρδιά
είν' αρρώστια που δε γίνεται καλά»*

Ακολουθως, στο ομώνυμο βιβλίο του, μας φανερώνει μία από τις πιο μύχιες επιθυμίες του: «ΑΠΟ ΠΟΛΛΑ ΧΡΟΝΙΑ, όσες φορές έφτανα σε αδιέξοδο από τις αρρώστιες και τις απογοητεύσεις μου, πάντα σκεπτόμουν ν' αποσυρθώ σε μια μικρή πόλη, μάλλον παραθαλάσσια, να ξεφύγω απ' τη βρομιά της πρωτεύουσας και ν' ανοίξω ένα μικρό καφεενάκι». ⁶ Ενώ, «Είναι ν' απορεί κανείς με τι πανάκριβα υλικά είμαστε φτειαγμένοι που τα καταντούμε σκουπίδια και πόσο πολλές φορές αυτά τα σκουπίδια και τα κουρέλια τα μεταμορφώνουμε σε αυτοκρατορικά ενδύματα. Και όταν το άγνωστο χέρι αγγίζει το δικό μας για να πει κάποιος την εξομολόγησή του με περισσότερη άνεση, τότε πραγματικά καταργείται ο θάνατος. Ώσπου να βρεθεί ο αρχαγγελικός ποιητής που όλα αυτά θα τα κάνει τραγούδια...». ⁷

Αναμφισβήτητα, η έννοια του πόνου, αλλά και η έννοια της αγάπης ως δύναμης θεραπευτικής και αντίρροπης έναντι του θανάτου, όπως αυτή εκφράζεται στη σκέψη του, όχι μόνο δεν λείπει από το έργο του, αλλά κατέχει και περίοπτη θέση. Στην προοπτική αυτή είναι πασιφανές στον

⁴ Βλ. το τραγούδι *Είναι αρρώστια τα τραγούδια* σε στίχους Μάνου Ελευθερίου μουσική Σταύρου Ξαρχάκου και ερμηνεία Μαρία Δημητριάδη, από τον δίσκο *Δελτίο Καιρού* (1980). Η παραγωγή ανήκει στη δισκογραφική εταιρεία CBS Records.

⁵ Βλ. το τραγούδι *Απελπίστηκα [(Τι πάθος ατελείωτο) 1960]* σε στίχους και μουσική Μάρκου Βαμβακάρη και ερμηνεία Γρηγόρη Μπιθικώτση. Η παραγωγή ανήκει στη δισκογραφική εταιρεία Columbia.

⁶ Μάνου Ελευθερίου, *Είναι αρρώστια τα τραγούδια*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2002, σ. 13.

⁷ Μάνου Ελευθερίου, *Είναι αρρώστια τα τραγούδια*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2002, σ. 73.

εκάστοτε αναγνώστη ή μελετητή, πως ο συγγραφέας διακατέχεται από μία ευαισθησία προς τους ηλικιωμένους και ιδιαίτερα τους ασθενούντες: «Καθηλωμένοι σε άβουλα φορεία, κοίταζαν σιωπηλοί και περίτρομοι τους δικούς τους που συνόδευαν και που ασφαλώς θα τους πήγαιναν κατευθείαν στο γηροκομείο. Μια κίτρινη λύπη είχε κολλήσει στο μαραμένο δέρμα τους, χαρακωμένο από βαθιές ρυτίδες και μελανές ραβδώσεις, μισοί μέσα στις γάζες και με πληγές που δεν θα ξανάκλειναν. Ένα δέρμα που δεν θυμόταν τίποτε από την δροσιά μιας άγιας μακρινής ηλικίας».⁸ Ο Συριανός συγγραφέας δεν ανέχεται την παράλογη λογική, κατά την οποία ορισμένοι επιβάλλουν μία «ημερομηνία λήξης» στον πάσχοντα και ιδιαίτερα στον ηλικιωμένο ασθενούντα άνθρωπο που δεν έχει πια τις δυνάμεις να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της ζωής και να είναι παραγωγικός, μη σεβόμενοι –με αυτόν τον τρόπο– το ανθρώπινο πρόσωπο.

Ο ίδιος ως ασθενής υπήρξε υπάκουος. Μέσα στην καρδιά του, έτρεφε μια βαθιά εκτίμηση προς τους ιατρούς. Αισθανόταν ασφαλής με τους ιατρούς και γι' αυτό φρόντιζε να χαίρεται την παρέα με εκείνους. Εκτός από τα τραγούδια του, που περιέχουν ιατρική ορολογία –ποιητικά δοσμένη και οργανικά ενταγμένη στην ποιητική του– υπάρχει στη σκέψη του διάχυτη η αγάπη για τους ιατρούς, γεγονός που κάνει τον λόγο του, πιο επίκαιρο από ποτέ, δίδοντας με αυτόν τον τρόπο ένα ωραίο μήνυμα ελπίδας και αισιοδοξίας. Αυτήν την αγάπη που είχε για τους ιατρούς προφανώς μέσα από την προσωπική εμπειρία και το βίωμα που είχε μαζί τους, εξέφρασε στην τελευταία του εκπομπή στο ραδιόφωνο, όπου αναφέρει: «Καμιά φορά κι η καλή κουβέντα έχει κάτι από τα φάρμακα που μας δίνουν οι σπουδαίοι γιατροί, γιατί κακά τα ψέματα οι γιατροί μας κάνουν καλό, όπως και να το κάνουμε. Είναι τόσο χρήσιμοι όσο και τα έργα του Πολιτισμού, είναι τόσο απαραίτητοι, όπως το ψωμί και το νερό, είναι τόσο καλοί ορισμένοι και ως άνθρωποι που αυτό βγαίνει και στη δουλειά τους, βγαίνει στη σχέση τους με τους αρρώστους. Βγαίνει στη σχέση τους με την ανθρωπότητα ολόκληρη. Κρατούν με λίγα λόγια τη ζωή των ανθρώπων, όπως πολλές φορές την κρατούν ζωντανή τα μεγάλα έργα της ανθρωπότητας. Να είναι πάντα καλά όλοι τους».⁹

Με φωνή που τρεμόπαιζε από τη συγκίνηση –κατά τη διάρκεια της ραδιοφωνικής εκπομπής– θαρρείς και είχε ψυχανεμισθεί το επερχόμενο τέλος, έμοιαζε σαν να αποχαιρετούσε τους πάντες, φίλους κι εχθρούς. Ακόμη και η επιλογή των τραγουδιών δεν ήταν τυχαία, με το

⁸ Μάνου Ελευθερίου, *Ο καιρός των χρυσανθέμων*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, σσ. 24-25.

⁹ Βλ. την τελευταία εκπομπή του Μάνου Ελευθερίου με τίτλο: *Τα λόγια της αγάπης* στις 15 Ιουλίου 2018 στον Αθήνα 9,84, λίγες ημέρες πριν από την κοίμησή του. Ηλεκτρονική πηγή: [Micxcloud.com/AΘHNA984/ta-logia-tis-agapης-15-07-2018](https://micxcloud.com/AΘHNA984/ta-logia-tis-agapης-15-07-2018)

συγκλονιστικό *Ποιος την ζωή μου*¹⁰ να ανοίγει την εκπομπή. Εφτά ημέρες μετά και μέσα στο κατακαλόκαιρο, ταξίδεψε προς τους ουρανούς μια αναστάσιμη Κυριακή, στις 22 Ιουλίου 2018, σε ηλικία 80 ετών. Και η Ελλάδα έγινε ακόμη πιο φτωχή, δίχως τον άρχοντα των ταπεινών, Μάνο Ελευθερίου. Όπως ο ίδιος έλεγε χαρακτηριστικά, «Εμένα ο θάνατος δεν με ενδιαφέρει, εκεί ο πέλεκυς είναι μία και καλή, μία κι έξω σε κόβει και τελειώνει. Εκείνο που φοβάται κανείς είναι ο πόνος, τα μαρτύρια, τα βασανιστήρια».¹¹

Αυτοσαρκάζεται στο *Έχω πρόβλημα υγείας*¹² για να ξεγελάσει τον θάνατο:

*«Έχω πρόβλημα να λύσω
με ποιον τρόπο να μιλήσω
σ' ένα πρόσωπο που κάποτε θ' αφήσω.
Είναι θέμα πια υγείας περιττής απολογίας
να μιλάς όπως το θύμα μιας θυσίας»*

Ακολουθούν *Τα φάρμακα*¹³ εκεί όπου απουσιάζει η αγάπη:

*«Φάρμακα για τις αϋπνίες,
φάρμακα για τις αναμνήσεις,
για κάποιων ξένων αμαρτίες
και φάρμακα για συναντήσεις»*

¹⁰ Βλ. το τραγούδι *Ποιος την ζωή μου* σε στίχους Μάνου Ελευθερίου, μουσική Μίκη Θεοδωράκη και ερμηνεία Μαρίας Φαραντούρη, από τον δίσκο *Τα τραγούδια του αγώνα* (1971). Η παραγωγή ανήκει στη δισκογραφική εταιρεία Minos EMI.

¹¹ *Ο Μάνος Ελευθερίου αδιαφορεί για τον θάνατο. Μία μεγάλη συνέντευξη με τον σπουδαίο Έλληνα ποιητή, στιχουργό και πεζογράφο που «έφυγε» από τη ζωή σε ηλικία 80 ετών*, (Ημερομηνία πρώτης δημοσίευσης: 28/10/2017). Γιώργος Βουδικλάρης Ηλεκτρονική πηγή: <https://popaganda.gr/people/o-manos-eleftheriou-adiafori-gia-ton-thanato/>

¹² Βλ. το τραγούδι *Έχω πρόβλημα υγείας* (2008) σε στίχους Μάνου Ελευθερίου, μουσική Δημήτρη Κοντόπουλου και ερμηνεία Ηλία Ψινάκη σε παραγωγή της δισκογραφικής εταιρείας Universal Music. Το αμφισβητούμενο αυτό τραγούδι που προκάλεσε αρνητικές αντιδράσεις, χαρακτηρίστηκε από τον Μάνο Ελευθερίου ως ένα απλό “event”, ενώ ο ίδιος δήλωσε πως δεν είχε επιλεγεί από τον ίδιο ο Ηλίας Ψινάκης ως ερμηνευτής, καθώς αποφάσισε μόνος του, να ερμηνεύσει το τραγούδι. Αναρωτιέμαι, όμως: αν δεν είχε δικαίωμα ο τεράστιος Μάνος Ελευθερίου να παίζει με τις λέξεις και τη σοβαροφάνεια, τότε ποιος έχει άραγε;

¹³ Βλ. το τραγούδι *Τα φάρμακα* σε στίχους Μάνου Ελευθερίου, μουσική Λαυρέντη Μαχαιρίτσα και ερμηνεία Λαυρέντη Μαχαιρίτσα και Κατερίνας Στανίση, από τον δίσκο *Στο αφιερώνω* (2003). Η παραγωγή ανήκει στη δισκογραφική εταιρεία Minos EMI.

*«Φάρμακα για τα όνειρά σου
και συνταγές για όλες τις λύπες,
για όσα κλώτσησες μια νύχτα
κι όσα μετάνιωσες που είπες»*

Στο σπαρακτικό *Γιατρέ μου*¹⁴ ο ιατρός νοείται ως ιατρός ψυχών και σωμάτων και γίνεται δέκτης του παραπόνου του πάσχοντος ανθρώπου:

*«Γιατρέ το φως μου πια λιγόστεψε πολύ
ή δεν υπάρχεις ή δεν έχεις εντολή,
να δίνεις χάρδια και σιρόπια και φιλιά
προτού ακουστεί κι η τελευταία πιστολιά»*

Στην υπαρξιακή αγωνία του ανθρώπου που αρνείται να παραδεχθεί τον θάνατο:

*«Γιατρέ, γιατρέ
ποιος άγγελος θνητός θε να νοιαστεί
για να ρωτήσει και για μας το πως και τι,
πόσα κορμιά αλέθει τούτη η μηχανή
και ποιος μας δίκασε ισόβια ποινή»*

Γι' αυτό και αγωνίζεται για να ξορκίσει τον θάνατο:

*«Γιατρέ, γιατρέ
τι γέγραπται στο σώμα μου και τι στην ψυχήν
απόστησον, φυγάδευσον του Άδου την ισχύν»¹⁵*

Για να ολοκληρώσει το τραγούδι με την τριπλή ικετευτική επίκληση:

¹⁴ Βλ. το τραγούδι *Γιατρέ μου* σε στίχους Μάνου Ελευθερίου, μουσική και ερμηνεία Λαυρέντη Μαχαιρίτσα από τον δίσκο *Ψέμα στο Ψέμα* (2019). Η παραγωγή ανήκει στη δισκογραφική εταιρεία Minos EMI. Οι στίχοι του Μάνου Ελευθερίου συνταράσσουν. Ωστόσο, εκείνο που φανερώνει το μυστήριο της ζωής και του θανάτου είναι μία άλλη ανάρτηση, που είχε κάνει ο τραγουδιστής, στον λογαριασμό του, στο Facebook. Ο Λαυρέντης Μαχαιρίτσας, είχε ανεβάσει τότε τους στίχους αυτούς. Δυστυχώς, ο Λαυρέντης, ο νεότερος σε ηλικία και καλός φίλος του Μάνου Ελευθερίου, θα τον ακολουθήσει στο μεγάλο ταξίδι έναν χρόνο μετά. Βλ. την «προφητική» ανάρτηση του Λαυρέντη Μαχαιρίτσα σε στίχους του Μάνου Ελευθερίου: *Γιατρέ, το φως μου πια λιγόστεψε πολύ*. Ηλεκτρονική πηγή: <https://www.mononews.gr/life-style/i-profitiki-anartisi-tou-l-macheritsa-me-stichous-tou-m-elftheriou-giatre-to-fos-mou-pia-ligostepse-poli>

¹⁵ Η επιβλητική αυτή ορολογία θυμίζει έντονα την εκκλησιαστική μας γλώσσα, τους εξορκισμούς, καθώς τις ευχές από το Μέγα Ευχολόγιο.

«Γιατρέ, γιατρέ, γιατρέ»

Ο λόγος του Μάνου Ελευθερίου συγκλονίζει, αγγίζοντας πολλούς ανθρώπους, μεταγγίζοντάς τους την ελπίδα σαν αίμα ζωτικό. Όλοι θα συναντήσουν κάπου εκεί κάτι από τον εαυτό τους. Για τούτο και η σκέψη του, σχετίζεται άμεσα με τη συγκυρία που διανύουμε με τον φονικό ιό Covid-19. Αισθάνεται κανείς πως τα τραγούδια αυτά γράφτηκαν σήμερα και για το σήμερα. Γιατί με τη διορατική και διεισδυτική ματιά του, ήξερε να αφουγκράζεται τον παλμό της εποχής και να τον εκφράζει με τον ομορφότερο τρόπο. Πικραμένος από διάφορες καταστάσεις πρεσβεύει μία ελπίδα που κινείται πέρα από την αισιοδοξία και την απαισιοδοξία, σε μια δική του ιδιότυπη χαρμολύπη, που συνδέεται και με τη χριστιανική παράδοση. Αυτός ο κόσμος σε απελπίζει. Αλλά μέσα στο αδιέξοδο, υπάρχει φως. Και το φως αυτό γλυκαίνει τις καρδιές μέσα από το τραγούδι.

Και για τους πλέον δύσπιστους που αρνούνται να αντικρίσουν τούτη την αλήθεια κατάματα, παραπέμπουμε στην εξής ιστορία του αγαπητού μας δασκάλου Χρυσόστομου Σταμούλη, ο οποίος –κατά τον ποιητή της Θεσσαλονίκης, Ντίνο Χριστιανόπουλο– «έβαλε το τραγούδι μέσα στη θεολογία»: «Κάποτε, κάποιος φίλος, αναφερόμενος στον Νίκο Ματσούκα, μου είπε με αγανάχτηση, πως θεολογία δεν γίνεται με τα τραγούδια τον κοίταξα απορημένος, δεν απάντησα, πικράθηκα και έφυγα. Για πολύ καιρό δεν μπορούσα να εξηγήσω στον εαυτό μου ή δεν μπορούσα να χωνέψω γιατί να γίνεται ζωή και θάνατος με τα τραγούδια και όχι θεολογία».¹⁶ Γιατί κατά τον μακαριστό Νίκο Ματσούκα, «Ερωτας και Χάρος, λοιπόν, εντός ενός άλλου κόσμου, ενός άλλου τρόπου, δια του τραγουδιού, αδελφώνουν και δείχνουν το αναπότρεπτο μιας συνεχιζόμενης απορίας-πορείας, το τέλος της οποίας φαίνεται να είναι “η κρυμμένη και απρόσμενη ομορφιά του κόσμου και της ζωής”».¹⁷

Στη ζωή δεν υπάρχει κάποια απάντηση για το μυστήριο του θανάτου. Όπως δεν υπάρχει ποτέ απάντηση για το μυστήριο. Μόνο να τον αντιμαχόμαστε μπορούμε μέσα από τη δημιουργικότητα και την αγάπη. Αναμφισβήτητα ο ίδιος ο Χριστός είναι Εκείνος που έδωσε την απάντηση με τη Σταύρωση και την Ανάστασή του. Το ερώτημα, όμως, είναι εκεί και παραμένει, ταλανίζοντας την αδυναμία της ανθρώπινης φύσης μας και δοκιμάζοντας ολοένα τη μέσα μας αμφισβήτηση. Ο θάνατος είναι ένα μέγεθος αβάσταχτο και η αμφιβολία εισχωρεί στην καρδιά μας, κάθε φορά που μας επισκέπτεται. Η ασθένεια είναι μία

¹⁶ Μελέτη που παρουσιάστηκε σε Ημερίδα προς τιμήν του Καθηγητή Νίκου Ματσούκα, στην Αίθουσα Τελετών της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., την Άνοιξη του 2003. Ηλεκτρονική πηγή: <https://antidosis.wordpress.com/>

¹⁷ Νίκου Ματσούκα, *Γλυκόπικρες ρίζες*. Μυθιστορηματική αυτοβιογραφία, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 195.

μορφή έκφρασης του ευάλωτου της ανθρώπινης φύσης και του επικείμενου θανάτου. Όμως, στην ορθόδοξη παράδοση ζούμε και κινούμαστε μέσα σε μία αέναη χαρμολύπη. Για τούτο και το έργο του Μάνου Ελευθερίου, που θυμίζει ελεγεία περί φθοράς, αλλά στην ουσία αποτελεί αγάπη για τη ζωή, έχει δύο πλευρές: εκείνης του σκοτεινού τοπίου, αλλά και του παραθύρου από όπου μπαίνει το φως. Δηλαδή, εκεί που νομίζεις ότι όλα είναι σκοτεινά, στο τέλος σου δίνει λύση στο αδιέξοδο και η λύση αυτή δεν είναι άλλη από την αγάπη. Την κραταιά και ανίκητη δύναμη της αδυναμίας που νικά κατά κράτος τον φόβο και τον θάνατο.

«Και στρώσε τη ζωή σου
μ' αγρύπνια και μαράζι
για του καιρού τ' αγιάζι
και για την αμοιβή σου
νερό του παραδείσου θα γινώ
Τώρα που θα φύγεις
πάρε μαζί σου και το Χριστό»¹⁸

Στο *Φαρμακείο Εκστρατείας* ο ηλικιωμένος πρωταγωνιστής συγγραφέας –ο οποίος ίσως να αποτελεί αυτοβιογραφική μορφή του ίδιου του Ελευθερίου– επιστρέφει στη γενέτειρά του κι ακολουθεί εικόνες, σκιές, αρώματα, αναζητώντας τα φάρμακα που χρειάζονται όσοι πάσχουν από αναμνήσεις και μοναξιά. Κουβεντιάζει με ζώντες και τεθνεώτες, μονολογεί για μοναχικούς ανθρώπους στους οποίους δίδει φωνή στο σύμπαν του *Φαρμακείου Εκστρατείας*, του πιο ποιητικού –όπως έχει ειπωθεί– από τα πεζά κείμενα του Μάνου Ελευθερίου, καθώς σε αυτό εκφράζεται πως η αγάπη είναι το φάρμακο και η γιατρεία! Γιατί, «Πάντα χρειάζεται. Πάντα χρειάζεται δίπλα σου. Στις μικρές και τις μεγάλες χαρές. Στις καταστροφές και στην αρρώστια. Στον αέρα και στις βροχές. Στον ήλιο και στη θάλασσα. Πάντα χρειάζεται να υπάρχει ένας άνθρωπος δίπλα σου. Αυτός είναι όλα μαζί τα φαρμακεία και τα φάρμακα του κόσμου».¹⁹

Αυτό τον καιρό η σκέψη και η συμπεριφορά μας έχουν αιχμαλωτιστεί από τον Κορωνοϊό. Και τα *Μαλαματένια Λόγια*²⁰ η μόνη παρηγοριά μας:

¹⁸ Το τραγούδι αυτό σε στίχους Μάνου Ελευθερίου, μουσική Σταύρου Κουγιουμτζή και ερμηνεία Γιώργου Νταλάρα ανήκει στον δίσκο *Μικρές Πολιτείες* (1974). Η παραγωγή ανήκει στη δισκογραφική εταιρεία Minos EMI.

¹⁹ Βλ. Οπισθόφυλλο από το βιβλίο του Μάνου Ελευθερίου, *Φαρμακείον Εκστρατείας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2016.

²⁰ Βλ. το τραγούδι *Μαλαματένια Λόγια* σε στίχους Μάνου Ελευθερίου, μουσική Γιάννη Μαρκόπουλου και ερμηνεία Χαράλαμπου Γαργανουράκη, Λάκη Χαλκιά και

*«Πώς έγινε με τούτο τον αιώνα
και γύρισε καπάκι η ζωή
πώς το 'φεραν η μοίρα και τα χρόνια
να μην ακούσεις έναν ποιητή»*

Ειπώθηκε πως ο ιός αυτός εξευτέλισε την ανθρωπότητα. Όχι. Την επαλήθευσε. Την εξακόντισε στον ουρανό. Γιατί μας βοήθησε να κοιτάξουμε και πάλι μέσα μας, να δούμε τον άλλον, να βοηθήσουμε τον συνάνθρωπο, εκείνον που θεωρούσαμε άγνωστο και μακρινό και που στην ουσία είναι ο ίδιος μας, ο εαυτός. Ένας ιός μας έκανε και πάλι ανθρώπινους, αφού καταλάβαμε την ανεπανάληπτη μοναδικότητα της χαράς της κοινωνίας των προσώπων. Την πρόσωπο προς πρόσωπο επικοινωνία σε όλα τα επίπεδα. Τούτη η πρωτόγνωρη δοκιμασία ανέτρεψε όλες μας τις βεβαιότητες. Και μας θύμισε μια νέα, λησμονημένη βεβαιότητα. Ότι η αλληλεγγύη είναι ότι πιο σημαντικό. Τούτη η κρίση μας βοήθησε να κερδίσουμε έναν άλλον, φονικότερο ιό, τον ιό του εγωκεντρισμού. Κερδίσαμε μια μάχη, αλλά ο πόλεμος δεν κρίθηκε ακόμη. Εκτιμήσαμε αυτό που θεωρούσαμε δεδομένο και το χάσαμε. Εκτιμήσαμε το μέλλον μας, καθώς θα αγωνιστούμε όχι απλώς για να το κατακτήσουμε, αλλά για να το φέρουμε. Κι αγωνιστήκαμε μαζί. Για μια νίκη για τη ζωή. Για να πραγματώσουμε την ουτοπία, όπως τούτη διαφαίνεται στην αμελοποίητη *Ακτινογραφία θώρακος*:

*«Στον Άδη πάνε οι φίλοι. Κι άλλοι φίλοι.
Μονάχοι, ανυπεράσπιστοι, βουβοί.
Με τη φωνή κλεισμένη σε κοχύλι
την ύστατη να βρούνε αμοιβή.
Εκεί που βρίσκουν όλα θεραπεία.
Στο πέραν. Στο ποτέ. Στην ουτοπία»*

Μαρία Χατζηαποστόλου

Διδάκτωρ Τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ.